

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК УМОВА ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ

Поняття —збалансований розвиток є комплексним, системним і всеосяжним, яке охоплює весь спектр локальних і глобальних екологічних, економічних, демографічних, технологічних та інших теоретичних і прикладних проблем [2].

Однією з проблем, що тісно вмонтована в комплекс питань забезпечення збалансованого розвитку, є проблема забезпечення екологічної безпеки. На думку окремих авторів, поняття —сталий (збалансований) розвиток слід синонімізувати з поняттям — екологобезпечний розвиток.

Як зазначає, зокрема, В. Трегобчук, радикальна перебудова взаємовідносин між людиною і природою на основі переходу всіх без винятку країн до моделі сталого, екологорівноваженого та екологобезпечного соціально-економічного розвитку, цілеспрямованої екологізації міжнародного економічного і науково-технічного співробітництва є магістральним напрямом підвищення рівня ресурсно-екологічної безпеки нинішнього та наступних поколінь [15]. Не випадково, що в Програмі дій —Порядок денний на XXI століття [13] питанням, пов'язаним з окремими аспектами забезпечення екологічної безпеки в контексті переходу до збалансованого розвитку, присвячена основна частина Розділу II (—Збереження і раціональне використання ресурсів з метою розвитку).

Екологічна безпека, як умова збалансованого розвитку, має розглядатись комплексно, в екологічному, економічному і соціальному аспектах, оскільки в її змісті значну роль відіграє соціально-економічний зміст [14].

Глобальна екологічна безпека, проблеми якої постали перед людством з початку ХХ ст. і отримали свої реальні прояви та усвідомлення з боку суспільства в другій його половині, є явищем всеосяжним. Вона не має

кордонів, оскільки пов'язана з виходом впливу цивілізації на біосферу в результаті зростання господарської діяльності за межі екологічної ємності Землі і порушенням в зв'язку з цим стійкості навколишнього природного середовища, стійкості життя і, отже, стійкості, сталості цивілізації.

Локальні прояви глобальних екологічних проблем в межах окремих регіонів світу, країн і територій призводять до порушення і руйнування фізичної основи держави, фундаменту її життя: ґрунтів, повітря, рослинності і тваринного світу, здоров'я населення [7].

Першими почали на серйозному рівні розглядати екологічні проблеми як загрозу для держави найбільш розвинені в економічному відношенні країни Заходу. Саме в них екологічну безпеку почали трактувати як складовий компонент національної безпеки. На цьому моменті зупинимось дещо детальніше.

Національна безпека – термін, що останнім часом є досить широкоживаним в Україні на рівні керівних та силових структур, в публіцистиці і науковій літературі. Це є цілком логічним, оскільки від забезпечення належного рівня національної безпеки залежить існування і майбутнє нашої держави.

Автор поняття — національна безпека президент США Теодор Рузвельт визначив її як сукупність умов, що надійно забезпечують національний суверенітет, захист стратегічних інтересів та повноцінний розвиток суспільства, життя і здоров'я усіх його громадян [9].

З того часу концепція національної безпеки США, що розробляється спільними зусиллями правлячої політичної еліти та широким колом вчених – представників різних галузей наукового знання, відображає в концентрованому вигляді погляди на суть, зміст і шляхи забезпечення захисту національних інтересів, є теоретичною основою політики США [11].

З огляду на практичне підтвердження корисності розробки і реалізації на державному рівні концепції національної безпеки, остання була прийнята на озброєння і рештою країн світу, насамперед тих, економічний розвиток

яких та рівень впливовості на міжнародній арені дозволяє відігравати роль самостійного суб'єкта, а не об'єкта світових геополітичних і гео економічних процесів.

Після здобуття Україною статусу незалежної держави виникла об'єктивна потреба у створенні власної концепції національної безпеки, яка знайшла свою практичну реалізацію в 1997 р., коли Верховною Радою України була схвалена Концепція (Основи державної політики) національної безпеки. В 2003 р. Верховною Радою України ухвалено Закон України —Про основи національної безпеки України [5].

Тут слід акцентувати увагу на тому, що в англійській мові слово—nation [1] має наступні значення: нація, народ, держава, країна. В українській мові поняття —нація [1] і —держав [1] чітко розрізняються. В світовій міжнародно-правовій практиці цей англійський термін використовується не в етнічному, а в громадянському розумінні нації. В цьому ж громадянському розумінні використовується поняття — національна безпека України [1].

Згідно з Законом України, національна безпека України – це захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам [5].

Як зазначено, національна безпека України досягається шляхом проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих доктрин, стратегій і програм у таких сферах, як політична, економічна, соціальна, військова, екологічна, науково-технологічна, інформаційна тощо [8].

Отже, в переліку системи окремих елементів національної безпеки вказана і екологічна складова. Яким же чином можна визначити її місце і роль у загальній ієрархії компонентів національної безпеки? Насамперед, на наш погляд, слід уточнити зміст самого поняття — екологічна безпека [1],

починаючи з його першого складника, оскільки розуміння суті другого є вже досить усталеним.

Що стосується терміну —екологія», то вперше він був введений до наукового обігу німецьким дослідником Е. Геккелем ще в 1886 р. і слугував для визначення вчення про взаємозв'язки живих організмів з навколишнім середовищем. В наш час це поняття значно розширило рамки своєї суто біологічної першооснови і набуло вигляду розгалуженої системи (за іншим варіантом – системи підходів) поєднання природних, суспільних і технічних наук [10].

Визначення екології як науки, що розглядає життєдіяльність суспільства в природі, досліджує наслідки господарського впливу на навколишнє природне середовище, гранично можливі обсяги експлуатації природних ресурсів, є сьогодні найбільш актуальним.

Як наслідок – більшість авторів, котрі дають визначення поняття — екологічна безпека», покладають в його основу зазначене розуміння суті екології. Тому власне —екологічна безпека» окремими авторами трактується як: -будь-яка діяльність людини, що виключає шкідливий вплив на навколишнє середовище [3];

-сукупність дій, станів і процесів, які прямо чи опосередковано не призводять до життєво важливих збитків чи загроз таких збитків, що завдаються природному середовищу, окремим людям та людству [17];

-комплекс станів, явищ і дій, що забезпечують екологічний баланс на Землі і в будь-яких її регіонах на рівні, до якого фізично, соціально-економічно, технологічно і політично готове (може без серйозних збитків адаптуватися) людство [17];

-збереження життєво важливих констант організму людини і процесів біосфери, підтримання рівноваги між ними [6];

-процес захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, природи та держави від реальних чи потенційних загроз, що створюються антропогенним чи природним впливом на навколишнє середовище¹;

-такий стан системи —природа – техніка – людина, який забезпечує збалансовану взаємодію природних, технічних і соціальних систем, формування природно-культурного середовища, яка відповідає санітарно-гігієнічним, естетичним і матеріальним потребам жителів кожного регіону Землі при збереженні природно-ресурсного і екологічного потенціалу природних систем і здатності біосфери в цілому до саморегулювання [1].

Виходячи з вищерозглянутого, ми вважаємо за можливе визначити екологічну безпеку як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави, людства в цілому, біоти Землі від несприятливого впливу навколишнього середовища, зумовленого природними (біотичними і абіотичними) та антропогенними факторами.

До переліку суб'єктів екологічної безпеки відносять особу, суспільство, державу, природу [16]. Цей перелік говорить про особливу роль і важливе значення екологічної безпеки в загальній системі національної безпеки, оскільки, як видно з нього, екологічна безпека безпосередньо залежить від стану всіх складових компонентів у системі —суспільство – природа.

В умовах зростання чисельності людства, посилення антропогенного тиску на природу, збільшення масштабів експлуатації природних ресурсів планети, особливо в умовах глобалізованого світу, в якому значно посилилась інтенсивність конкуренції за всіма позиціями, в тому числі і боротьби за право забезпечити сприятливі екологічні умови на окремих територіях (хоч би і за рахунок їх відповідного погіршення на інших територіях, як це намагаються зробити і роблять на практиці країни з розвинутою ринковою економікою та транснаціональні корпорації, що їх репрезентують), значення екологічної безпеки, як необхідної

складової і умови досягнення збалансованого розвитку людства, посилюється.

В зв'язку з цим найбільш радикально настроєні дослідники вважають, що в майбутньому цілком можливим може стати доповнення протистояння і боротьби на міжнародній арені в економічній і політичній сферах ще й боротьбою в сфері екології, що викличе необхідність нового устрою планетарної спільноти, який би відповідав завданням забезпечення екологічного імперативу [12]. Попри гостроту формулювання, дана теза абсолютно не суперечить принципам положенням концепції збалансованого розвитку.

З розвитком людського суспільства відтворення навколишнього природного середовища все більшою мірою здійснюється не само собою як суто природний процес, а у певній суспільній формі, воно є складовою частиною процесу суспільного відтворення. В поєднанні обох зазначених процесів прослідковується (на сьогоднішній день – бодай пунктирною лінією) тенденція до вже згадуваної тези щодо коеволюції суспільства і природи, яка, на думку академіка М.М. Моїсеєва, має лежати в основі переходу людства до моделі збалансованого розвитку. Чим більшою мірою в розвитку суспільства буде присутній екологічний імператив, чим більшою мірою економічний і соціальний розвиток людської цивілізації буде узгоджуватися з цілями збереження і відтворення природи, тим більше шансів буде для збереження життя на нашій планеті.

Вищезазначене ще раз засвідчує єдність і взаємопов'язаність окремих складових компонентів, що входять до загальної системи національної безпеки, особливо її економічної (соціально- економічної) та екологічної складових. Деякі з дослідників даної проблематики, спираючись на фактор їх тісної взаємозалежності, роблять висновок про те, що через спільні і обмежені ресурси свого забезпечення соціально-економічна і екологічна безпеки взаємозалежні такою мірою, що збільшення одного виду безпеки веде до зменшення іншого, внаслідок чого для людини (соціуму) у кожний момент часу притаманне намагання збалансувати їх і досягти оптимального результату – максимальної інтегрованої (об'єднаної) безпеки [4].

Ми повністю поділяємо наступні тези, що впливають із даного висновку: про тісний взаємозв'язок і взаємозалежність економічної, соціальної та екологічної складових розвитку суспільства; про спільність і взаємозалежність ресурсів економічного, соціального та екологічного розвитку суспільства; про необхідність одночасного забезпечення економічної, соціальної та екологічної безпеки.

Водночас, на нашу думку, рівень інтегрованої (об'єднаної) безпеки є не лише сумою рівнів окремих складових (в даному разі – економічної, соціальної та екологічної). Тут дуже важливу роль може відігравати ефект синергізму, в результаті чого при збалансованому забезпеченні одночасно достатніх рівнів окремих складових рівень інтегрованої безпеки буде перевищувати їх загальне сумарне значення, а зменшення рівня одного виду безпеки, навіть при рівному за значенням збільшенні рівня іншого її виду, все одно призводитиме до зменшення рівня інтегрованої безпеки за рахунок зменшення рівня її збалансованості та стійкості. Так, зокрема, є цілком очевидним, що в наш час в умовах глобалізації екологічна безпека не може бути досягнута в країні з низьким рівнем економічного розвитку чи кризовим станом економіки. В свою чергу, недостатньо розвинена економіка є, як правило, причиною зниження рівня екологічної безпеки держави.

Слід зазначити, що вивчення особливостей регіонів України з таких позицій дає змогу конкретизувати проблеми, пріоритетні напрямки і завдання щодо переходу країни та її регіонів до збалансованого розвитку.

Вирішення зазначеної проблеми можливе за умови досягнення збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку країни, котрий дасть змогу забезпечити ефективне використання природно-ресурсного потенціалу її території та гарантувати сприятливі умови проживання та достатній рівень добробуту населення.

Головним, найбільш принциповим моментом вирішення даної проблеми є здійснення докорінних структурних змін в економіці, перехід її до якісно нового стану, забезпечення технологічної перебудови та зміни

принципів і підходів до використання природних ресурсів, перехід від ресурсозатратного до наукоємного інноваційного шляху розвитку держави.

Список літератури:

1. Боков В.А., Луцкич А.В. Основы экологической безопасности: Учебное пособие. – Симферополь: СОНАТ, 1998. – 224 с.
2. Голубець М.А. Екологія. – Львів, 2000. – С. 293.
3. Дедю И.И. Экологический энциклопедический словарь. – Кишинев: Гл. ред. МСЭ. – 408 с.
4. Дорогунцов С.І., Ральчук О.М. Управління техногенно-екологічною безпекою у парадигмі сталого розвитку. – К.: Наукова думка, 2001. – 172 с.
5. Закон України —Про основи національної безпеки України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003, № 39, ст. 351) <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
6. Захарова Н.Е. Экологическая безопасность в контексте устойчивого развития // Экологические и социокультурные аспекты устойчивого развития. – Минск: АН Республики Беларусь, 1997. – С. 68-83.
7. Злобін Ю.А. Основы экологии. – К.: ТОВ «Лібра», 1998. - 248 с.
8. Концепція /основи державної політики/ національної безпеки України // Голос України, 1997. – 4 лютого.
9. Куценко В., Удовиченко В., Опалова И. Образование как фактор стабільности и национальной безопасности Украины // Экономика Украины. – 1998. – №1. – С. 12–21.
10. Лісовський С.А. Основы сталого (збалансованого) економічного, соціального, екологічного розвитку. – Житомир, Полісся: 2007. -108 с.
11. Постиндустриальное развитие капиталистических стран: географический прогноз. (Аксенова Л.А., Липец Ю.Г., Одессер С.В. и др.). – М.: Наука, 1993. – 192 с.
12. Проблемы глобальной безопасности: Материалы семинаров в рамках научно-исследовательской и информационной программы (ноябрь 1994 – февраль 1995 гг.) – М.: РАН, 1995. – 492 с
13. Програма дій подальшого впровадження «Порядку денного на ХХІ століття» (RІO+5). – К.: Інтелсфера, 2000. – 58 с.
14. Стратегія екологічної безпеки (регіональний контекст) / За ред. М.І. Долішнього, В.С. Кравціва. – Львів, 1999. – 243 с.
15. Трегобчук В. Ресурсно-екологічна складова національної безпеки // Економіка України. – 1999. – №2. – С. 4–14.
16. Экологическая безопасность России. - Вып. 1. – М.: Юридическая Списание литературы, 1995. – 224с.
17. Экология. Русско-английский терминологический словарь. – М.: ВНИИТИ, 1993. – 120 с.